

FELSEFE DÜNYASI

2022/ KIŞ/WINTER Sayı/Issue: 76

FELSEFE / DÜŞÜNCE DERGİSİ

Yerel, süreli ve hakemli bir dergidir.

ISSN 1301-0875

Sahibi/Publisher

Türk Felsefe Derneği Adına Başkan
Prof. Dr. Murtaza Korlaelçi

Türk Felsefe Derneği mensubu tüm Öğretim
üyeleri (Prof. Dr., Doç. Dr., Dr. Öğr. Üyesi) Felsefe
Dünyası'nın Danışma Kurulu/Hakem Heyetinin
doğal üyesidir.

Felsefe Dünyası, her yıl Temmuz ve Aralık aylarında
yayımlanır. 2004 yılından itibaren Philosopher's
Index ve TÜBİTAK ULAKBİM/TR DİZİN tarafından
dizinlenmektedir.

Felsefe Dünyası is a refereed journal and is
published biannually. It is indexed by Philosopher's
Index and TUBITAK ULAKBİM/TR DİZİN since 2004.

Editör/Editor

Prof. Dr. Hasan Yücel Başdemir

Yazı Kurulu/Editorial Board

Prof. Dr. Murtaza Korlaelçi (Ankara Üniversitesi)
Prof. Dr. Celal Türer (Ankara Üniversitesi)
Prof. Dr. Hasan Yücel Başdemir (Ankara Üniversitesi)
Prof. Dr. Levent Bayraktar (Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi)
Doç. Dr. Muhammet Enes Kala (Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi)
Doç. Dr. Fatih Özkan (Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi)
Arş. Gör. Buğra Kocamusaoğlu (Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi)

Alan Editörleri/Section Editors

Doç. Dr. Fatih Özkan (Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi)
Doç. Dr. Mehmet Ata Az (Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi)
Doç. Dr. Ahmet Emre Dağtaşoğlu (Trakya Üniversitesi)
Doç. Dr. Sebile Başok Diş (Necmettin Erbakan Üniversitesi)
Doç. Dr. Nihat Durmaz (Selçuk Üniversitesi)
Dr. Mehtap Doğan (Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi)
Dr. Muhammet Çelik (Ankara Sosyal Bilimler Üniversitesi)
Dr. Kenan Tekin (Yalova Üniversitesi)
Dr. Nazan Yeşilkaya (Şırnak Üniversitesi)

Yazım ve Dil Editörleri/Spelling and Language Editors

Zehra Eroğlu (Ankara Üniversitesi)
Abdussamet Şimşek (Ankara Sosyal Bilimler Üniversitesi)
Ahmet Hamdi İşcan (Ankara Üniversitesi)

Fiyatı/Price: 150,00 TL

Basım Tarihi : Aralık 2022, 300 Adet

Adres/Address

Necatibey Caddesi No: 8/122 Çankaya/ANKARA
Tel: 0 (312) 231 54 40
<https://dergipark.org.tr/pub/felsefedunyasi>

Hesap No / Account No: Vakıf Bank Kızılay Şubesi
IBAN: TR82 0001 5001 5800 7288 3364 51

Dizgi / Design: Emre Turku

Kapak Tasarımı / Cover: Mesut Koçak

Baskı / Printed: Bizim Büro Matbaacılık
Zübeyde Hanım Mahallesi Sanayi 1. Cd. &, Sedef
Sk. 6/1, 06070 İskitler-Altındağ / ANKARA
Tel: 0(312) 229 99 28

PROTAGORAS: HER ŞEYİN ÖLÇÜSÜ İNSAN

Felsefe Dünyası Dergisi, Sayı: 76, Kış 2022, ss. 23-39.

Geliş Tarihi: 04.10.2022 | Kabul Tarihi: 04.10.2022

Lokman ÇİLİNGİR*

Giriş

Çağdaş ve selefi durumunda olan Herakleitos, Empedokles, Anaksogoras ve Demokritos gibi düşünürlerden etkilenmiş olsa da, Protagoras kendinden öncekilerden farklı olarak entelektüel çabayı “doğadan insana yöneltmede” bir dönüm noktasıdır. Böyle bir dönüşümün parolası olarak karşımıza çıkan ölçü-insan (*homo mensura*) önermesi doğal olarak Protagoras öncesi ve Protagoras sonrası felsefenin değerlendirilmesinde temel argüman işlevi görmektedir. Protagoras’ı sıradan bir eğitmen, bir kültür eleştirmeni veya İyonya felsefesine savaş açmış bir retorik ustası olarak görmek büyük hata olur. Keza ölçü-insan önermesinde ontolojik olduğu kadar, epistemolojik ve pratik bir anlam da yüküldür. Diğer bir deyişle, Protagoras sadece teorinin değil aynı zamanda praksisin de ölçütünü ortaya koymaya çalışmıştır. Sokrates her ne kadar Protagoras’ın epistemik göreceliğine karşı mesafeli dursa da, ona, insanı ve değerleri öncelemek, felsefeyi bilgelik ideali temelinde, retorik ve diyalektik bir teknikle kitlelere yaymak konularında tümüyle yakın durmaktadır.¹ Platon’un ünlü sofistin ismini taşıyan diyalogunda, Sokrates’in diyalog partneri Protagoras’a oldukça saygılı davranması, onun argümanları karşısında bütünüyle olumsuz ve yıkıcı bir tavır takınmaması boşuna değildir. Üstelik *Protagoras* diyalogunda ve sonradan kaleme alınan *Theitatos* diyalogunda Protagoras’ın ölçü-insan önermesine dair ileri sürdüğü argümanlar yüksek bir mantıksal seviye içermektedir.

* Prof. Dr. Ondokuz Mayıs Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Felsefe Bölümü Öğretim Üyesi. ORCID: 0000-0003-0121-9744, e-mail: lcilingir@hotmail.com

1 W.K.C. Guthrie, *Yunan Felsefe Tarihi 3*, çev. Sabri Gürses. (İstanbul: Kabcacı Yayınevi, 2021), 321vd.

Çalışma boyunca ölçü-insan önermesi ile ilgili aşırı öznelci veya katı evrenselci yaklaşımlardan mümkün mertebe uzak durmaya çalışacağız. Yeni bir bakış açısı cesaretlendirilmelidir ancak sırf üzerinden vakit geçti diye doğru olan bir yaklaşımı bir kenara atmanın da felsefi düşüncenin tarihsel ruhuyla örtüşmeyeceği kanaatindeyiz. Ölçü-insan önermesini yorumlamada uç noktalara varmak demek, önermeyi aşırı öznelci bir şekilde yorumlayan ikinci bir Platon vakası yaşamak demektir. Ancak Platonsuz bir Protagoras figürü ortaya koyma çabasını da mümkün ve anlamlı görmüyoruz. Yahut Platon ünlü sofisti tümüyle kendi sisteminin karşıtı olarak konumlandırarak, bilinçli bir şekilde, olduğundan farklı aktardı iddiasını da aşırı bulmaktayız. Zira en azından elimizde iki farklı eserde iki farklı Protagoras figürü mevcuttur ve bunların ikisi de Platon'a aittir. Bu durum hem Platon'un Protagoras'a ne denli önem verdiğini hem de onun hakkında değişmez dogmalara sahip olmadığını kanıtlar niteliktedir. Bütün bu çekinceler temelinde Protagoras'ın ölçü insan-önermesi aydınlatılmaya çalışılacaktır.

Doğadaki Arkhe'den İnsandaki Ölçü'ye Protagoras'a Giden Yol

İyonyalı doğa filozoflarının araştırmalarının merkezinde doğada var olduğuna inandıkları ölçü ve uyumu ortaya koymak yatar. Doğada buldukları ölçüyü insan eylemlerinde de ararlar.² Böylece kozmolojiden hareketle etik sorunları açıklamaya çalışırlar. Evrensel düzenle değerler düzeninin iç içe girdiği böyle bir anlayışta insan, *makro kosmos içinde mikro kosmos* olur. Her şey hem kendi içinde hem de bütünle bir orantı içine girer. *Logos*, belirsiz ve biçimsizin karşıtı olarak, belirli, orantılı ve ölçülebilir olandır.³ Bazı düşünürler evrende var olan her şeyin bir yeri ve sınırı olduğuna ve bunun da arkhe olarak kabul ettikleri sayı ile ifade edilebileceğine inandılar. Kimse kimsenin sınırına müdahale etmemelidir. Yani insan kendisine tanınan sınırlarının dışına çıkmamalıdır. Onlara göre sınırsızlık ve ölümsüzlük ancak tanrılara mahsustur.

Protagoras öncesi İyonyalı düşünürlere göre, evrendeki bütün varlıkların aslı faili, yönetici ilkesi; yani arkhe, ölçünün de kendisidir. Tüm varlıklar akrabadır, insan da bu kozmik düzenin bir parçasıdır. Dolayısıyla insan da kozmik ölçüye tabidir. Ancak Protagoras ile bu düzen kavramı parçalanır. Deyim yerindeyse, kendinden öncekilerin doğada aradıkları ölçüyü (*metron*) o, insanda ve insanın kültürel yaratmalarında arar. Artık "insan her şeyin

- 2 Ölçü kavramının geometrik birim tespitinden insan eylemlerinin ahlakiliğinin göstergesi olan "ölçülülük" erdemine değin evrilmesi söz konusudur. Antik dönemde ana erdemlerden biri kabul edilen "sophrosune" (Lat. *temperantia*) günümüz Türkçesine genelde "ölçülülük" diye çevrilir. Türkçede ölçülülük yerine sıkça Arapçadan gelen "itidal" ve "iffet" sözcükleri kullanılır.
- 3 W.K.C. Guthrie, Yunan Felsefe Tarihi I, çev. Ergün Akça (İstanbul: Kabalcı Yayınevi, 2003), 216.

ölçüsü” olur. Gerçi Miletli düşünürler ve Pythagorasçılar da tanrısal ruhu, logosu kendinde barındıran insana tanrısal bilgeliğin peşinden gitme, tanrıya benzeme hedefleri koyarlar ama insan henüz tanrısal olandan, arke veya logostan bağımsız olarak bir ölçü niteliğine kavuşmuş değildir. İnsanın bütün cehdi evreni, tanrısal olanı veya şeylerin düzenini anlamaya yöneliktir. Herakleitos ile insan adeta vites büyütür, değer biçmede terfi eder ve bütün ölçülerin ölçüsü olmaya göz diker. Bununla birlikte araştırma ve bilme faaliyetinin istikameti değişir. Artık insan, şeylerin salt düzenini çözmeden ziyade şeylerle birlikte doğrudan insanı hedefe koyar. Kendini bilmeye ve anlamaya çalışır. Zira o kendi içinde bir ölçüdür. Pythagoras ve Herakleitos’un farklı düzen anlayışları Protagoras ve Sofistlerin düşüncesine nüfuz eder ve kendilerinden öncekilerin doğada bir “metron” bulma çabaları insanın kendini şeylerin ölçüsü haline getirme cüretine dönüşür. İnsanın her şeyi bilmesi, insanın konumu hakkında kesin bir tespitten ziyade, kendini diğer var olanlar arasında bir karşılaştırma noktası olarak almaya yöneliktir. Bu sebeple Platon’un *Protagoras* diyalogunda yapılan insan-hayvan karşılaştırması bunun ifadesidir.⁴ Ancak Platon, Protagoras’ın aksine insan-hayvan karşılaştırmasını kodlamakla hiç ilgilenmez. Bunun yerine insanın Tanrı’ya benzerliğini vurgulamaya çalışır. Zira ona göre insan “yeryüzünün değil, cennetin evladıdır”⁵ (Platon, *Timaios* 90a). Neticede Protagoras ile başlayıp Sokrates ile devam eden süreçte insan, şeylerin ölçüsü veya karşılaştırmalı tüm konularda, bireysel boyutta olduğu gibi toplumsal boyutta da hareket noktasıdır. Örneğin Sokrates şehirdeki insanlara yönelir ve onların kültürel başarılarını tartışma konusu yapar.

Protagoras, Grek *polis*’lerinde (antik dönem kent/şehir devletçliği) kültürel ve siyasi gelişmelere koşut olarak ortaya çıkan ve demokrasi kültürünün yerleşmesine katkıda bulunan Sofistler topluluğunun en ünlü simasıdır. İyonyalı ve Elealı düşünürlerin aksine Sofistler insanı ve toplumu felsefi-kültürel etkinliğin odak noktası yaparlar. Onlar aynı zamanda aristokratik geleneğe karşı çıkıp farklı sınıfların görüşlerini dile getirme işlevi de üstlenmiş olan güzel ve etkili söz söyleme sanatı (retorik) ustalarıdır. Sofistler, siyasal konularda en faydalı bilgiye sahip olduklarını, demokratik bir toplumda en yüksek erdem olan, “iyi bir vatandaş” olmayı, yani *siyasal erdemi* ve siyaset sanatını öğrettiklerini savunan ve popüler bilim seminerleri veren *felsefi eğitimciler* idi.⁶ İnsandan hareket etmesi, popüler felsefe yapması, eleştirel yaklaşımı, retorik ustalığı ve diyalog yöntemini kullanması yön-

4 Platon, *Protagoras*, 322a.

5 Platon, *Timaios*, 90a.

6 Werner Zeller, *Greksel Felsefesi Tarihi*, çev. Ahmet Aydoğan (İstanbul: Say Yayınları, 2017), 111.

leriyle Sofistlerden farkı olmayan Sokrates'in, onların baş düşmanı olması veya düşmanı imiş gibi gösterilmesi hala yeterince açıklığa kavuşturulabilmiş değildir.⁷

Sofist Protagoras, yalnızca siyasal erdem öğretmenliği yapmakla kalmayıp, aynı zamanda bizzat düşünmenin kendisini de eleştirel sorgulamanın konusu yapmıştır. Protagoras'ın savunduğu görüşler, bize aktarıldığı kadarıyla, en yüksek mantıksal düzeyde bilgi içermektedir. Platon'un özellikle *Protagoras* diyalogunda, ünlü sofistin ileri sürdüğü iddialara yeterince yıkıcı bir yanıt vermemesi bunu kanıtlar niteliktedir. Protagoras'ta yeni olan, düşüncenin bizzat kendisini konu edinmesi, bu şekilde de düşüncenin kendine karşı eleştirel bir mesafe koymasındır. Protagoras ile felsefede ortaya çıkan ve çoğu zaman Sokrates'e mal edilen bu esaslı dönüşümün arka planına bakmamız gerekmektedir.

Her şeyden önce Protagoras, İyonya düşünürleri ile birlikte, mitsel dünya görüşüne karşı tavır alarak, doğanın ve toplumun insanın bilgi ve yetilerine bağlı bir şekilde anlaşılması gerektiği kabulünden hareket eder. Ancak onun ilgi alanı doğa değil insan ve kültürel değerlerdir. Bu bağlamda onun ilk yaptığı iş, basit bir şekilde İyonyalıların doğaya yönelik olarak kullandıkları araştırma ve anlama tekniğini topluma, tek tek insanlara uyarlamaktır. Elbette böyle bir yaklaşımın temelinde net bir doğa ve toplum görüşü yatmaktadır. Protagoras, Elealılar ve Herakleitos arasında varlığın yapısı üzerine süren tartışmayı pratik açıdan gereksiz görse de, bu tartışmanın epistemik ayağı söz konusu olduğunda Herakleitos'a yakın durmaktadır. Keza dış dünyayı algılama noktasında Atomcuların da Protagoras üzerinde önemli etkisi vardır.⁸ Buna rağmen yirmi altı asırdır en büyük felsefi önermelerden biri kabul edilen "Her şeyin ölçüsü insandır" ifadesinde Protagoras'ın durduğu yer tam olarak kestirilebilir değildir. Ölçü-insan önermesi diye meşhur olan bu ifadenin tam olarak neye gönderme yaptığı veya anlam boyutu hala tartışma konusudur. Öte yandan itiraf etmek gerekir ki, Protagoras'ın kişiliği ve görüşleri üzerinde, onun en büyük rakibi olarak gösterilen Sokrates'in ki ne benzer bir belirsizlik vardır. Yani, hangi Sokrates kadar, hangi Protagoras sorusunun da cevabı net değildir. Zira Sokrates'i olduğu gibi Protagoras'ı da ağırlıklı olarak Platon'un diyalogları üzerinden tanımaktayız.

7 Guthrie, haklı olarak, Sofistlere karşı saldırıların hep Sokrates'in ağzından yapılmış olmasının rağmen, sofistler ile Sokrates arasında bir karşıtlıktan değil, sofist düşünce ile Platon'un sistemi arasındaki kesin karşıtlıktan söz edilebileceğini söyler (Yunan Felsefe Tarihi 3, 22).

8 Bkz. Zeller, *Grek Felsefesi Tarihi*, 182,183.

Ölçü-İnsan Önermesinin Etimolojik Ve Gramatik Yapısı

Hegel, Protagoras'ın "ölçü-insan (*homo-mensura*)" deyimini, ortaya koyulduğu andan itibaren "her şeyin etrafında döndüğü büyük önerme" olarak adlandırır, çünkü onun sayesinde insan, düşüncenin "belirleyicisi, içerik veren" olmuştur, yani düşünen özne, felsefenin merkezine yerleştirilmiştir.⁹

Ölçü-insan önermesi Platon'un diyaloglarında açık bir şekilde iki yerde geçmektedir. Bunlardan ilki *Kratylos* diyalogunda geçen temel/kısa formudur: "Her şeyin ölçüsü insandır (*pánton chrimáton métron estin ánthropos*)"¹⁰ İkincisi *Theaitetos*'ta geçen daha ayrıntılı ve tam halidir: "Her şeyin ölçüsü insandır, var olan şeylerin varlıklarının, var olmayan şeylerin yokluklarının ölçüsüdür".¹¹ Ölçü-insan önermesini ve onu oluşturan temel kavramları çözümlerken, önermenin Protagoras öncesi köklerini irdelemekle başlamak ve sonra da onu oluşturan kavramların kullanım bağlamını göstermek yerinde olacaktır.

Protagoras üzerinde oldukça etkili olduğu bilinen Anaksagoras'ın *Doğa Üzerine* adlı eserinde her /bütün (*panton*) ve şey/nesne (*krimata*) kavramlarına yer verir ("Her şey bir arada idi, çokluk ve küçüklük bakımından sınırsızdı."¹² Protagoras'ın *Hakikat Üzerine* adlı kaybolduğu ileri sürülen eserinin ilk cümlesi de, "Her şeyin ölçüsü insandır. Var olanların var oldukları ve var olmayanların var olmadıkları konusunda"¹³ diye başlar. Bu durum Protagoras ile Anaksagoras'ın metinleri arasındaki bağlantıyı açıkça ortaya koyar. Diğer bir ifadeyle, bu referans Protagoras'ın ölçü insan önermesinde dile getirdiklerini Anaksagoras'ın fiziği ışığı altında okunabileceğine işaret eder. Anaksagoras'ın doğa felsefesinde şey/nesne, kullanılan veya kullanılabilen şeyleri imler. Çoğul olarak özellikle mallar, eşyalar, hazineler ya da değişim

9 J.W.F. Hegel, *Vorlesungen über die Geschichte der Philosophie I. Auf der Grundlage der Werkausgabe von 1832–1845*, Bd. 18 (Frankfurt/Main: Suhrkamp Verlag, 1971), 429, 430.

10 Platon, *Kratylos*, 385a. Cümlelerin orijinalinde "insan" sözcüğü ifadenin başında yer almaktadır. Türkçe çevirilerde "insan" bazen başta bazen sonda kullanılmaktadır. Türkçeye benzer durum Almanca ve İngilizce çevirilerde de göze çarpmaktadır.

11 Platon, *Theaitetos*, 152a. Sextus Empiricus'un Kuşkuculuk'unda yer alan önerme Türkçeye şu şekilde çevrilmiştir: "İnsan her şeyin, var olan şeylerin varlığının ve yok olan şeylerin yokluğunun, ölçüsüdür." Ancak Grekçesinde (*pantōn khrēmátōn metron estin anthrōpos, tōn men ontōn hōs estin, tōn de ouk ontōn hōs ouk estin*) şeklinde bir dizilim mevcuttur ve cümle yapısı "Her şeyin/bütün şeylerin ölçüsü insandır ..." şeklinde çevrilmeye daha uygun görünüyor. (Kuşkuculuk. Pyrrhonculuğun Ana Hatları, çev. M. Kaya Sütçüoğlu (İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 2017), 98 (216))

12 Walter Kranz, *Antik Felsefe. Metinler ve Açıklamalar*, çev. Suad Y. Baydur (İstanbul: Sosyal Yayınları, 1984), 148.

13 Diogenes Laertius, *Ünlü Filozofların Yaşamları ve Öğretileri*, çev. Candan Şentuna (İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2013), 440.

veya takas aracı para demektir.¹⁴ Genelde bir “parça” veya “ürün” anlamına gelir, yani sayılabilir ve ölçülebilir bir şey veya sayı ve miktar belirtir. Örneğin, “Çok sayıda gemi”.

Ancak Protagoras Anaxagoras’tan farklı olarak *panton krimaton* deyimine ölçü (*metron*) sözcüğünü ekler. Sözcüğün temel anlamı uzunluk veya hacim ölçüsü (örneğin bir şarap ölçüsü), yani sayılabilir veya niceliksel olarak belirtilen bir şeye karşılık gelir.¹⁵ *Krimaton* öncelikle sonlu, farklı, sayılabilir ve ölçülebilir bireysel şeylerdir. Dolayısıyla insanın ölçtüğü şeyleri ifade etmektedir. Aslında bu, Anaxagoras’ın doğa anlayışında olmayan bir ayrıma veya sınırlamaya tekabül eder. İnsan şeyleri saydığı ve ölçtüğü sürece, onların sınırlarını ortaya koyabilir. Bu nedenle, Platon’un Pythagorasçıların da etkisiyle olsa gerek, ölçü-insan önermesini sıcak ve soğuk, tatlı ve acı ya da güzel ve adil gibi değer bildiren özellikleri duyuşal niteliklere (*krimaton*) örnek olarak aktarması ilk başta şaşırtıcı gelebilir.¹⁶ Çünkü ölçü orijinal anlamında öncelikle aritmetik veya geometrik bir nitelik olarak anlaşılırsa, duyuşal veya değer özelliklerinin tam olarak nasıl ölçülebileceği sorun teşkil etmektedir.¹⁷ Dahası onların belirli durumlardaki varlıklarının veya yokluklarının nasıl tespit edileceği ve bu şekilde nasıl tanımlanacakları açık değildir.

Zeller ve Versenyi, sözcüğün sadece maddi olgular anlamına gelmediğinin, aynı zamanda ahlaki nitelikleri de kapsadığının altını çizerler.¹⁸ Schippa, Protagoras’ın bu sözcüğü “tıpkı eşyalar ve mülk gibi insanlarla onlar arasındaki ilişkilerden kaynaklanmakta olan, kişilerin kullandığı veya ihtiyaç duyduğu şeyleri ima etmek” için tercih ettiğini söyler.¹⁹ “Kullanılan şeyler” diyebileceğimiz *khrēmata*, daha çok ilişkide olunan nesnelere, şeylere, insana/özneye göre olan, insana göre ölçülen ve özneye göre değer biçilen şeylerdir. Örneğin Platon, adalet ve dindarlık gibi değer özelliklerini açıkça *pragmata*²⁰ ve örtük olarak (*krimata*) olarak tanımlar ve bunlara, bu cümlenin kapsadığı nesnelere örnek olarak ölçü-insan önermesinin yorumu için atıfta

14 Bkz. George Thomson, İlk Filozoflar, çev. Mehmet H. Doğan (İstanbul: Payel Yayınları, 1988), 281.

15 Bkz. F.E. Peters, Antik Yunan Terimleri Sözlüğü, çev. Hakkı Hünler. (İstanbul: Paradigma Yayınları, 2004), 343-344.

16 Platon, *Theitatos*, 152b6-8, 171e2f.

17 Sözelimi her şeyi sayıya indirgemeyi deneyen Pythagorasçılar adaleti üçgen ile ifade ederler. Ayrıca Platon’un idealar kuramı dikkate alındığında var olan her şeyin ölçüsünün idealar olduğu düşünülürse bu yaklaşım daha anlaşılır hale gelecektir.

18 Bkz. Zeller, *Grek Felsefesi Tarihi*, 115, ayrıca Laszlo Versenyi, *Sokrates ve İnsan Sevgisi*, çev. Ahmet Cevizci (İstanbul: Gündoğan Yayınları), 35.

19 Edward Schippa, *Protagoras and Logos: A Study in Greek Philosophy and Rhetoric* (University of South Carolina Press, 2003), 118.

20 Platon, *Protagoras*, 330c1, d2-4.

bulunur.²¹ Bununla birlikte, iki terimin eşanlamlılığı aşikâr değildir, çünkü iki terim arasında ölçü (*metron*) terimi açısından önemsiz olmayan bir terim vardır. *Krimata* sayılabilen ve ölçülebilen şeyler anlamına gelirken, *pragmata*²² ifade edilebilen şeyler demektir. Bu anlam bağıını Protagoras'ın ölçü-insan önermesinin açılımı durumundaki bir diğer önemli yargısında bulmak mümkündür: "Her konuda birbirine karşıt iki söylem bulunur".²³ Hakkında iki zıt veya çelişkili (*logoi*) olan şey veya durum *pragma*'dır ve bunlar sayı ve ölçü ile ifade edilir demektir.

Bu açıklamalardan sonra ölçü-insan önermesini oluşturan üç terime, yani "her şey", "ölçü" ve "insan" terimlerine daha yakından bakabiliriz. Zira Versenyi'nin de sorduğu gibi, Protagoras, "hangi insan", "hangi şeyler" ve "hangi ölçü" hakkında konuşmaktadır?²⁴ Bu soruları aydınlatabilmek için irdelememizi derinleştirmemiz gerekmektedir.

Ölçü-insan önermesinin kısa formu, yukarıda da belirtildiği gibi, *Kratylos* diyalogunda "pánton chrimáton métron estin ánthropos" şekliyle yer almaktadır. Latince "*omnium rerum homo mensura est*" diye karşılanan cümle, İngilizceye genelde, "Of all things, the measure is man" ve *Almancaya* "Aller Dinge Maß ist der Mensch" diye çevrilmektedir. Gerek Türkçede gerekse Batı dillerinde sıradan ve özensiz bir biçimde asıl cümledeki özne ve yüklem yer değiştirdiği görülmekte ve "İnsan her şeyin ölçüsüdür" (İng. "*Man is the measure of all things*", Al. „Der Mensch ist das Maß aller Dinge“) şeklinde ifade edilmektedir. Her ne kadar dilin kullanımı her iki şekilde dizilişe imkân tanısa da, cümlenin ana formundaki özne yüklem dizilişine bakıldığında, "insan" sözcüğü cümlenin sonunda yer almaktadır. İlk durumda cümle, "yalnızca insanın her şeyin ölçüsü olduğu" anlamına gelirken, ikinci durumda, insanın yalnızca belirli şeyler hakkında değil, her şey hakkında yargıda bulunabileceği anlamına gelir. Önermenin "her şeyin ölçüsü ("*panton krimaton*") ile başlaması, bu ikinci ihtimalin güçlü olduğuna kanıt teşkil eder.²⁵ Bu dizi- liş tesadüf olmasa gerekir. Zira sözcüğün cümle içindeki konumu ile yüklen- diği anlam arasında bir bağ mevcuttur. Sözdizimsel bir kurala bağlı olmadan

21 Platon, *Theitatos*, 172a1–4.

22 Şeylerin *pragmata* olarak görülmesi, şeylerin anlamlarının/değerlerinin ne yapıp edebilecekleri, nasıl bir somut etkiye sebep olacakları, ilişkiye girdikleri şeylere etkileri üzerinden belirleniyor olması demektir. Örneğin duyular üzerinde nasıl bir etkiye sebep olacakları bununla bağlantılıdır. Bu konuda bkz. Nil Avcı, "William James'in Felsefesinde Öznelerarasılık Kavramının Arend ve Rorty'nin Fikirleri Dolayısıyla Araştırılması". *Felsefe Dünyası*, Sayı 65, 2017, 216-239.

23 Leartius, *Ünlü Filozofların Yaşamları ve Öğretileri*, 440; Wilhelm Capelle, *Sokrates'ten Önce Felsefe II*, çev. Oğuz Özügül (İstanbul: Kocabalı Yayınevi, 1995), 85.

24 Versenyi, *Sokrates ve İnsan Sevgisi*, çev. Ahmet Cevizci (İstanbul: Gündoğan Yayınları, 2010) 34.

25 Bkz. Alfred Neumann, "Die Problematik des Homo-Mensura Satzes", *Classical Philology*, Oct., 1938, Vol. 33, No. 4, 372.

bir kelimenin cümlelerin sonuna taşınması, o kelimenin cümle içerisindeki anlamını/önemini azaltır veya değiştirir. “Hangi insan? diye sorulduğunda kapsamsal açıdan iki seçenek vardır: İnsan ya birey ya da tür olarak alınmak zorundadır.²⁶ Bu durumda, cümlelerin ilk kısmına yapılan vurgu, “insan” kavramının kapsamını genişleteceğinden bütün insan türüne işaret edecektir. Dolayısıyla Protagoras insanı bir tür olarak kastetmiş olsaydı, önermenin alacağı biçim şu şekilde olurdu: *İnsan* her şeyin ölçüsüdür. “İnsan” cümlelerin sonuna koyulduğuna göre burada vurgu “her şey”e yapılmaktadır.

Ölçü-İnsan Önermesinin Bireysel Yorumu

İmdi, *bireysel yorumlama* için onaylayıcı bir nitelik arz eden Protagoras’ın sensualist yorumu Platon’un *Theaitetos* diyalogunda açık bir şekilde ortaya konulmuştur.²⁷ Sokrates, muhatabının, bilginin algı olduğu iddiasını ölçü-insan önermesi üzerinden tanımlar. Protagoras, duyularla algılanan şeyin gerçek olduğunu savunur. Buna karşın duyusal olarak algılanamayan şeyin de önemini küçümser. Yani o tüm dikkatini duyusal algıya yoğunlaştırır. Bu nedenle Protagoras’ın, duyusal izlenimlerin bireysel farklılığını dikkate almadığı varsayımı pek mümkün görünmemektedir. Bu varsayım, Protagoras’ın Abdera’dan (veya bir iddiaya göre İyonya/Teos’tan) geldiği Herakleitos ve Demokritos’un çağdaşı olduğu, yani bireysel bilgi farklılıklarını öğretisini oluşturan ve savunan filozofların çağdaşı olduğu göz önünde bulundurulduğunda, daha da imkânsız hale gelir. Protagoras’ın duyusal izlenimlerin bireysel farklılığının bilincinde olması, onun kuramının bireysel yorumlanmasının önemli bir nedenidir. Dolayısıyla, duyusal algı ile ilgili Protagoras’ın şüpheciliği ölçü-insan önermesinin genel olarak yorumlanmasını güçleştirir. Diğer bir deyişle, duyu algısının ortaya çıkışı veya bizim oluşumu kuramı böyle bir yoruma izin vermez. Kaldı ki *Theaitetos*’ta ölçü-insan önermesinin geçtiği pasajın hemen devamında Protagoras’ın bilgi konusundaki yaklaşımı bariz bir şekilde ortaya koyulur. Zira ona göre, “şeyler bana nasıl görünüyorsa öyle, sana nasıl görünüyorsa öyledir”, rüzgâr da “üşüyenlere göre soğuk, üşümeyenler için” soğuk değildir.²⁸ Dolayısıyla eşyanın bilgisini duyu organlarımızdan başka bir yetiyle elde etme imkânı yoktur. Protagoras’ın duyumcu yaklaşımı “ölçü/metron” ve “şeyler/krimata” sözcüklerinin arasındaki ilişki üzerinden de açıklanabilir. Örneğin söz konu-

26 Bu konuda Zeller haklı olarak diyor ki, “insan ifadesini hangi anlamda anlamamız gerektiği, yani Platon’un Protagoras’ın bilgi teorisini Herakleitosçu akış doktriniyle birleştirip *Theaitetos*’da açıkladığı bireyci anlamda mı, yoksa daha sonraki yazarların tahmin ettiği gibi genel anlamda, yani insanın tür olarak mı anlaşılması gerektiği yahut nihayet kolektif bir anlamda dolayısıyla terimin bir grup (ulus, kabile) olarak mı insanlara hasredilmesi gerektiği pek o kadar kesin değildir.” (Grek Felsefesi Tarihi, 115.)

27 Bkz. Platon, *Theaitetos* 152a.

28 Platon, *Theaitetos* 152a.

su diyalogda ölçü-insan önermesi ortaya koyulmadan hemen önce Protagoras'ın bakış açısı, “bir şey bilen kimse bildiğini algılar” şeklinde ifade edilir. Buradan da sansüalizmin parolası olan yargıya varılır: “bilgi algıdan başka bir şey değildir.”²⁹

Ölçü-insan önermesi ile aynı bağlamda verilen yukarıdaki iki ifade birlikte düşünülürse, ölçünün konusu olan her şeyin öncelikle algılanan şeylere karşılık geldiği söylenebilir. En azından Sokrates, “her şeyin ölçüsü insandır” ile “bilgi algıdır” deyimleri arasında sıkı bir bağ kurmaktadır.³⁰ Yukarıdaki çözümlenmelerde de gösterildiği gibi, “her şeyin ölçüsü” ifadesinde “her şey”, algının konusu olan, insanla belli bir ilişki içinde var olan, daha doğrusu insani olan şeyleri ima etmektedir. Buraya kadar söylediklerimizden çıkan sonuç, Sokrates veya Platon'un Protagoras'ı, Herakleitos'un “her şey akar” şeklinde ifade edilebilecek kuramının bir takipçisi olarak gördüğüdür.³¹ Aristoteles ise ölçü-insan önermesini, “duyularla görünen şeyin doğru olması gerektiği”³² şeklinde özetler ve onu görünüş ve varlığın eşitlenmesi olarak görür. Yine Protagoras'a ait olan “her konuda birbirine karşıt iki görüş açısının bulunduğu”³³ yönündeki yargıyı, ölçü-insan önermesi ile birlikte ele alarak şu eleştiriyi yapar:

“Protagoras'ın öğretisi de bu aynı görüşten [çelişkisizlik ilkesini inkâr etmekten] kaynaklanmaktadır ve her iki öğreti de aynı şekilde doğru veya aynı şekilde yanlış olmak zorundadır. Çünkü bir yandan, eğer bütün görüşler ve izlenimler doğru ise, bütün yargılar aynı zamanda hem doğru hem de yanlış olması gerekir. Zira çok sayıda insan birbirine karşıt görüşlere sahiptir ve bu insanlardan her biri kendi görüşlerini paylaşmayan insanların yanlışta içinde olduklarına inanır. Bunun sonucunda, o halde, bir aynı şeyin hem olması hem de olmaması gerekir. Öte yandan, eğer durum böyleyse, bütün

29 Platon, Theaitetos 151e.

30 Platon'un Theaitetos diyalogunda konumlandığı Protagoras figürü için bkz. Nihat Durmaz, “Theaitetos Diyalogunda Platon ve Protagoras Arasındaki İlişkiye Dair Bir Değerlendirme”, Felsefe & Teoloji, Sayı 35, 2020, 56-70.

31 Sokrates'in Protagoras'a karşı geliştirdiği beş kanıttan üçü, hayvanlar, insanlar ve tanrılar üzerinden insan-ölçü önermesine yöneliktir. Kalan iki itiraz da duyum/algı ile bilgiyi eşdeğer görmesine karşılık ortaya koyulur. “Neden Protagoras Gerçek'inin başlangıcında “bütün şeylerin ölçüsü domuzdur” veya hayvandır veya algı sahibi varlıkların aşağı türünden herhangi biridir demedi? Bir de biz ona bilgelikten dolayı bir tanrıya olduğu gibi hayranlık duyarken, eserinin başında kendisinin zekâ keskinliği açısından değil başka bir insanla, hatta küçük bir kurbağa ile kıyaslayınca bile daha ileride bulunmadığını görseydi, söyledikleri pek kibirlince ve bizim için hakaretle dolu olurdu. Başka türlü söyleyebilir miyiz, Theodoros? Çünkü bir kimsenin algılarına dayanarak düşündüğü şeyler doğru oluyorsa ve mademki bir kimsenin hem algıları hakkında doğru bir hüküm vermeye, hem düşüncelerin doğruluğu veya yanlışlığı hakkında incelemede bulunmaya başka birinin hakkı yoktur.” Platon, Theaitetos, 161c-d-162c.

32 Aristoteles, Metafizik, çev. Ahmet Arslan (İstanbul: Sosyal Yayınları, 1996), 1009 b.

33 Capelle, Sokrates'ten Önce Felsefe II, 85.

görüşlerin doğru olmaları gerekir. Çünkü doğru ve yanlış düşünenler, karşıt görüşlere sahiptirler. Eğer şeylerin kendileri, sözünü ettiğimiz görüşün var saydığı gibiyse, insanların tümünün doğru düşünmeleri gerekir.”³⁴

Böylece Aristoteles, bilgiyi (duyusal) algı ile eşitleyerek ölçü-insan önermesini tümüyle sensüalist bir zeminde yorumlayan hocası Platon’dan kısmen uzaklaşır. Yani Aristoteles önermenin bilginin kaynağı ya da ölçüsü olarak bilim ya da duyu ile değil, daha ziyade bu iki yetiyi kullanan insanla ilgili olduğunu söyler. Sonrasında Sextus Empiricus’un yorumu da bu genel bakış açısını teyit eder niteliktedir:

“Protagoras da şunu savunur: ‘İnsan her şeyin, var olan şeylerin varlığının ve yok olan şeylerin yokluğunun, ölçüsüdür.’ Protagoras’ın ‘ölçü’ (metron) sözcüğünden anladığı ‘ölçüt’ (kriterion) ve ‘şey’ (khrematon) sözcüğünden anladığı ‘nesne’ (pragmaton) olmaktadır. Bu bakımdan onun tam olarak iddiası şudur: ‘İnsan her şeyin, var olan şeylerin varlığının ve yok olan şeylerin yokluğunun ölçütüdür’ ve bu şu anlama gelir ki, Protagoras yalnızca her bir bireye görünen şeye vurgu yapmakta ve böylece de göreliliği işin içine sokmaktadır.”³⁵

Bu ifadelerden açık bir şekilde anlaşılacağı üzere, Protagoras’ın ölçü-insan önermesinin bireysel boyutunun kapsamını veya sınırlarını öncelikle insanın algılamasına ve tecrübesine dahil olan şeyler belirlemektedir.

Ölçü-İnsan Önermesinin Genel Yorumu

Şimdi ölçü-insan önermesinin *genel* olarak *yorumlanmasına* ilişkin tartışmalara geçebiliriz. İnsan-ölçü önermesinin genel yorumlanması demek, bilgi farklılıklarının nesnel bir şekilde belirlenebilme ihtimalini kabul etmek demektir. Bu ise rasyonalist bir yaklaşıma kapı aralamaktır. Zira bireysel bilgi farklılıkları rasyonel bilgide duyusal bilgiden çok daha az yer alır. Ancak biz biliyoruz ki Protagoras bilgi meselesinde rasyonel bilginin imkanını savunan Doğa filozofları ile Elealı düşünörlere karşı mesafeli durmaktadır. Elbette aklın bilginin kazanılmasındaki yerini inkâr etmez ama Protagoras’tan bir Parmenides çıkarmaya çalışmak beyhudedir. Protagoras, bugün bizim “pragmatist” terimiyle tanımlayabileceğimiz bir bakış açısına daha yakındır. Öte yandan, Platon’un *Protagoras* diyalogunda ünlü sofistin kendi ağzından aktarılan efsanede, Prometheus, hayvanların uygun organ ve yetilerle donatılmasına karşın insanın acizliğinden endişe duyarak, Hephaestos ve Athena’dan, sanatın anası olan bilgeliği ateşle birlikte çalar ve bu şekilde

34 Aristoteles, *Metafizik*, 1009 a.

35 Sextus Empiricus, *Kuşkuculuk*. Pyrrhonculuğun Ana Hatları, 98 (216).

insana yaşam için gerekli bilgelikle donatır. Bu örnekte de görülebileceği gibi, Protagoras'ın anti-rasyonel eğilimleri ölçü-insan önermesinin genel yorumlanma imkanına karşı durmaktadır.

Günümüzde Protagoras'ı Platoncu bakış açısından yorumlamaya karşı çıkan Nestle gibi bazı düşünürler,³⁶ itirazlarına kanıt olarak Protagoras'ın temel iki tezindeki sözdizimsel ve anlamsal benzerliklere dikkat çekerler. Buna göre, "Her şeyin ölçüsü insandır" ile "Tanrılar hakkında hiçbir bilgim yok" birbirini tamamlar niteliktedir.³⁷ Zira her iki cümlenin öznesi insandır veya ben'dir. Yüklem ölçü ya da bilgidir. Konu/nesne ise şeylerin ya da tanrıların toplamıdır. Bu içeriksel ve yapısal benzerlik, açıkça, tanrılar hakkındaki ifadeyi ölçü-insan önermesinin bir uygulaması olarak görmeyi mümkün kılmaktadır. Bu nedenle, "ölçü-insan"daki "insan" bireyden ziyade, insan topluluklarını veya bireysel insanları içeren bir cins olarak insanı ifade eder ve "ölçü" de insanın bilişsel imkanları için genel bir terim olarak "ölçmek"e atıfla kullanılmıştır denilebilir.

Acaba Protagoras, epistemolojisinde olduğu gibi ahlaki, siyasi ve kültürel alanlarda da bireye mi öncelik vermektedir? Bu sorunun cevabı önemlidir, zira Protagoras'ın insanı epistemoloji haricindeki tüm teorik soruların muhatabı ve ölçüsü olarak gördüğü tespit veya kabul edilirse, o zaman bilgi sorununa ilişkin ölçü-insan önermesinin farklı bir şekilde formüle edilmesi gerekir ki o da şöyle olur: "Her şeyin ölçüsü insan türüdür".

Pratik alanda, insanın genel olarak pratik değerlerin ölçüsü olarak tanınması ihtimali, farklı insanların görüşlerinin çeşitliliğinden soyutlanabilme imkanının tanınmasına bağlıdır. Oysa böyle bir soyutlamanın mümkün olması hem Protagorasçı epistemolojinin temelleri hem de dönemin siyasal ve kültürel ilişkileri dikkate alındığında oldukça zor görünmektedir. Protagoras daha genç yaşlarda çok farklı kültür ve toplumları tanıma imkanını bulmuş, dolayısıyla insan topluluklarının yani insan türünün farklılığına ikna olmuş gibidir. Yani, o zamanlar bile tür olarak insan (*homo generalis*) kavramını anlamlı bulmadığı tespit edilebilir. Buna göre Protagoras'ın ölçüyü birey olarak insanda (*homo individualis*) aramasının en önemli sebebi dönemin kültürel ilişkileri ve inanç atmosferidir. Denilebilir ki aynı neden, Protagoras'ın insan türünün farklılığının tanınmasından bireysel çeşitlili-

36 Wilhelm Nestle, Vom Mythos zum Logos (Stuttgart: Kröner, 1940), 273.

37 Protagoras'ın, *Tanrılar Üstüne* adlı eseri devletin emriyle yakılan ve dolayısıyla "idam" fikri verilen ilk eserdir. Protagoras yaklaşık 70 yaşındayken, önce Anaksagoras (500-420), sonra da Sokrates'e yöneltilen dinsizlik suçlamasından payını alır ve Atina'dan sürgün edilir. Bkz. Capelle, Sokrates'ten Önce Felsefe II, 84.

Platon, Protagoras, 322a.

ğin tanınmasına geçişine imkân tanımıştır. Bu görüşe Protagoras'ın bir dil-bilimci ve retorik ustası olarak ikna etme edimini ön plana çıkartmasını da eklemek gerekir. Dönemin bu kültürel ortamı ve ilişkiler ağı Protagoras'ın olduğu kadar tüm diğer Sofistlerin de düşünce sistemleri üzerinde belirleyici bir etki bırakmıştır.

Protagoras'ın etik ve politik görüşlerine daha yakından bakıldığında yine Platon'un aktarımları ile karşılaşmaktayız. Bilgi konusunda olduğu gibi ahlaki ve siyasi konularda da Platon'un iki farklı eserinde iki farklı Protagoras tiplemesi söz konusudur.³⁸ *Protagoras* diyalogunda insanın kökenine dair efsanede “edep ve utanma”nın bütün insanlarda eşit olduğu, eşit dağıtılması gerektiği belirtilmektedir. Yine adalet ve doğruluk duygusunun her insan için geçerli kabul edildiği ve bunun bütün insanlara öğretilmesi gereken “genel” bir siyaset sanatı olduğu şu şekilde ifade edilmektedir:

“Ama temeli doğruluk ve ölçülülük olan siyaset sanatından söz açıldı mı, herkesin düşüncesini söylemesini kabul etmekte haklıdır, çünkü herkesin yurttaşlık sisteminde payı olması gerekir; olmazsa, site de olmaz”³⁹

Kaba bir ayırım yapılacak olursa, *Protagoras* diyalogunun umumi karakteri siyasi ve etik meselelerde ölçü-insan önermesinin *genel* olarak ele alındığını göstermektedir. Yani insan orada daha ziyade tür olarak dikkate alınmıştır. Fakat *Theaitetos* diyalogunda, yukarıda da belirtildiği gibi, insan ölçü önermesinin tek tek bireyler bazında kullanılmasına yönelik keskin bir vurgu vardır. Tek tek insanlar ile tek tek siteler yer değiştirmiş bir şekilde göreceli yaklaşıma kapı aralanır. Artık her bir site kendi başına ahlaki ve siyasi iyyinin belirleyicisi konumuna yükseltilir. Site veya toplumlar kendi doğrusunu ve adaletini tesis etmekle mükelleftir. Üstelik herhangi bir sitenin kendi yasalarının evrensel doğruluğundan söz etmesi makul karşılanmaz. Bu şekilde Protagoras'ın epistemolojisi kolay bir şekilde etik göreceliğe varır ve insan etik kavramların da ölçüsü olur.

Ancak bu sonuçla bağdaşmayan ifadeler de mevcuttur. Protagoras'ın aktardığı hikâyede, insan türünün yok olmasından endişe duyan Zeus, insanlara saygıyı ve adaleti eşit bir şekilde dağıtması için Hermes'i görevlendirir.

38 Denilebilir ki, Platon'un zihinsel gelişimi, nesnel gerçekliğe ve ideal gerçekliğe yönelik görüşlerinin keskinleşmesi, Sofistlerin göreceli ve kuşkucu düşünceleriyle kendi arasına git gide mesafe koymasına yol açmıştır. *Protagoras*'ta, Platon'un henüz 15 yaşlarında tanımış olduğu ünlü düşünürü karşı kişisel hayranlığının etkisi görülebilir. Buna karşın *Theaitetos* diyalogu Platon'un kuramsal kaygılarının ön planda olduğu bir dönemdir. Belirtilen nedenlerden ötürü, ünlü Abderalı sofistin kendi adıyla bilinen diyalog, Platon'un Sofistlerin öğretileri ve etkileri hakkındaki eleştirel bir yaklaşımla kaleme alınmış bir çalışmadır. Dolayısıyla, Protagoras'ın ölçü-insan önermesi temelinde öğretisi değerlendirilirken Platon'a ait iki temel kaynağın sözü edilen özellikleri dikkate alınmak zorundadır.

39 Platon, *Protagoras*, 323e/323a.

Lakin, Protagoras'ın bu nitelikleri genel olarak kabul etmesinin altında, insanların bir arada yaşaması gereğine dair varsayımı yatmaktadır. Denilebilir ki, bir zamanlar yeni kurulan Thurioi kenti (M.Ö. 444) için yasa taslağı hazırlamış⁴⁰ olan Protagoras, sosyal ilişki ve bağların korunmasından yanadır. Benzer tavrı teoloji alanındaki görüşlerinde de görmek mümkündür. Ona göre yalnızca insan tanrılara inanmaya ve onlara tazim ve kurbanlar sunmaya uygundur.

Tüm bu çözümlmelerden anlaşılacağı üzere, Protagoras'ın din veya tanrısallıkla ilgili iki farklı ve hatta çelişkili görünen yaklaşım sergilediği söylenebilir. Bunlardan ilki teolojik şeylerin ölçüsünün insan türü olduğu; ikincisi ise ölçü olanın birey olarak insan olduğu görüşüdür. Bununla birlikte bu çelişki, Protagoras'ın din hakkındaki görüşü mevcut dine atıfta bulunandan ayırt edildiğinde ortadan kalkar. Eğer ölçü-insan önermesi tanrısallık alanına aktarılırsa genel, yerel inançlar alanına uyarlanırsa bireysel bir nitelik kazanır. Buna göre, Protagoras, dini meselelerin toplumdan bireye geçişinin, kültürün ilerlemesine karşılık gelen kademeli geçişini kabul etmiş olmalıdır.

Sonuç Yerine

Protagoras'ın “Her şeyin ölçüsü insandır [ölçü-insan]” önermesinin anlam boyutunu ontolojik olduğu kadar, epistemolojik ve pratik açılardan da yorumlayarak ortaya koymaya gayret ettiğimiz bu makalede, Protagoras'ın sadece teorinin değil aynı zamanda praksisin de ölçütünü ortaya koymaya çalıştığını tespit ettik. Ancak ölçü-insan önermesinde Protagoras'ın durduğu yeri tam olarak belirleyebildiğimizi iddia etmek güçtür. Bu sebeple tam bir belirlenim ortaya koymaktansa bir yandan Protagoras'ı bu önermeyi dile getirmeye iten etkenleri, diğer yandan ölçü-insan önermesi üzerine günümüze değin yapılan yorumları önermenin gramatik yapısını ön plana çıkararak karşılaştırmalı bir şekilde vermeyi tercih ettik. Bu çerçevede karşılaştığımız iki temel sorundan ilki Protagoras hakkında birincil kaynak olan Sokratik Platon ile Aristoteles'in önermeyi baskın duyurucu ve öznelci yorumu ve ölçü-insan önermesinin özensiz çevirileri oldu.

Tarihsel süreçte ölçü-insan önermesinin formülasyonuna varan yolda Protagoras'ın İyonya düşüncesiyle tanışıklığının etkisinden söz etmek gerekir. Bu çerçevede, Anaksagoras'ın ve Herakleitos'un düşünce sistemlerinin ontolojik bağlamda bir ölçü belirlemeye yönelik çabalarının Protagoras'a miras kaldığını belirtmemiz gerekir. Ancak Protagoras'ı doğuran asıl sebep-

40 Bkz. Capelle, Sokrates'ten Önce Felsefe II, s. 83.

leri öncelikle, bütün sofist hareketin de temelinde yatan dönemin sosyo-kültürel çalkantılarında ve yinelenen insan tasavvurlarında aramanın isabetli olduğu kanaatindeyiz. Yani ölçü sorununu sofistik dönüşüm ile birlikte insan üzerinden okunmaya başlanması Protagoras'ın en büyük başarısıdır. Bu arka plan üzerinden ölçü-insan önermesinin gramatik yapısına dönersek, bilhassa “her şey”/ bütün şeyler ifadesinde şeyler/nesnelere (*krimata*) sözcüğünün insan tarafından kullanılan şeylere gönderme yaptığını, insana göre ölçülenleri ve özneye göre değer biçilen şeyleri belirttiğini daima göz önünde bulundurmamız gerekir. Bir diğer önemli nokta da ölçü-insan önermesinin genel veya bireysel yorumunun önermenin orijinal halindeki cümle yapısına bağlı olarak değişebiliyor olmasıdır. Yani “Her şeyin ölçüsü insandır” şeklindeki bir sentaktik yapı insanın yalnızca belirli şeyler hakkında değil, her şey hakkında yargıda bulunabileceği vurgusunu öne çıkarmaktadır.

Protagoras'ı birincil olarak tanıdığımız Platon'un iki farklı eserinde iki farklı Protagoras tiplmesi ile karşılaştığımız her yorumcunun ortak kanatıdır. Platon'un bu diyaloglarda Protagoras'ın görüşlerini ne ölçüde doğru tasvir ettiği tartışma konusudur. Ancak *Protagoras* diyalogunda karşımıza çıkan Protagoras figürüne karşı Sokrates'in oldukça saygılı davrandığı ve felsefe tarihlerinde tasvir edilen Sokrates karakterinin aksine Protagoras'a görüş ve tavırlarıyla yakın duran bir Sokrates'in yer aldığını söylemek mümkündür. Dahası bu diyalogda Protagoras'ın etik ve siyasi meseleler söz konusu olduğunda ölçü-insan önermesini *genel* olarak ele alma eğilimi göze çarpmaktadır. Ancak *Theaitetos* diyaloguna gelindiğinde, ölçü-insan önermesi ve metinde bu önermenin öncesinde ve sonrasında önerme ile irtibatlı bir şekilde ortaya konulan diğer yargılar, öznelci ve duyumcu bir bilgi anlayışının parolası niteliğindedir. Denilebilir ki *Protagoras* diyalogunun tasvir ettiği ölçü ölçü-insan önermesinin bireysel boyutunun kapsamını tümüyle insanın algılamasına ve tecrübesine dahil olan şeyler olarak belirlemektedir.

Tanrılar Üzerine adlı eserin ilk cümlesinde sarf edilen, “Tanrılar hakkında bir tespitte bulunamıyorum...” yargısı ile ölçü-insan önermesi arasında hem gramatik hem de semantik bir yakınlık mevcuttur. Bu sebeple genel kanaat Protagoras'ın tanrılar hakkındaki ifadeyi ölçü-insan önermesinin bir uygulaması olarak kullanmış olmasıdır. Bu kullanım da bize inanç ve toplumsal değerler gündeme geldiğinde ölçü-insandaki insanın, bir bireyden çok, insan topluluklarını ifade ettiğini veya bireysel insanları kapsayan bir genelliğe sahip olduğunu; yani, genel bir terim olarak kullanıldığını gösterir niteliktedir. Kesin olan bir şey var ki bilgi sorunu söz konusu olduğunda Protagoras'ın duyumcu ve öznelci yaklaşımı ağır basmaktadır. Bazen de ona yakıştırılan çelişkili tavır konuyu ele alış biçiminden kaynaklanmaktadır.

Söz gelimi o, din hakkındaki görüşünü dile getirirken mevcut dine atıfta bulunduğu zaman kuşkucu ve göreceli konuşur. Genel olarak din ve tanrısallık hakkında konuştuğu zaman ise daha nesnel ve tek tek bireyleri kapsayan bir genellikte konuşur. Netice itibariyle Protagoras'ta insan bireysel boyutta olduğu gibi toplumsal boyutta da hareket noktasıdır. Bu sebeple, Protagoras'ın salt öznel ve göreceli bir yaklaşıma sahip olduğunu, henüz insanda bireysel veya toplumsal yön ayrımı yapmadığını ve ölçü insan önermesinin popüler bir söylem olmanın ötesinde derin bir refleksiyonu içermediğini tutarlı bir şekilde iddia etmek mümkün değildir.

Öz

Protagoras: Her Şeyin Ölçüsü İnsan

“Her şeyin ölçüsü insandır” [ölçü-insan/homo mensura] deyiminin epistemik bir tespitten ziyade ahlaki bir buyruk gibi insan zihnini sarsan ama aynı zamanda insani tevazudan uzaklaştıran bir tınısı vardır. Protagoras'ın bu sözle neyi kastettiği üzerine sayısız yorumlar yapılmıştır. Ancak kesin olan bir şey var ki, düşünce tarihinde ilkin bu ifadeyle mantıksal bir zeminde insanın kendiyile arasına radikal bir mesafe koyarak ölçünün mercii konumuna yükselmesi mümkün olmuştur. Böylece insan kendini, dolayısıyla bizzat düşüncüyü esaslı bir şekilde felsefi eleştirinin konusu kılmıştır.

Protagoras, İyonya felsefesinin hükmettiği, yani Miletli doğa filozoflarıyla başlayan ve Elea ekolüyle devam eden süreçte mitsel yaklaşımla köklü bir kopmanın yaşandığı bir atmosferde Abdera'da dünyaya gelir. Değişen tarihsel ve toplumsal şartlar entelektüel çabanın doğadan insana yönelmesini kaçınılmaz kılar. Zira, doğa filozoflarının fenomenal dünyası ve bu dünyanın varsayılan ilke ve ölçüsü artık insan doğasını ve değerler sahasını açıklamada yetersiz kalır. İşte Protagoras'ın ölçü-insan önermesi varlıktan, bilgiye ve bütün değerler alanına değin izdüşümleri olan köklü bir entelektüel dönüşümün parolası olur. Bununla birlikte ölçü olan insanın birey mi yoksa tür mü olarak alınması gerektiği Protagoras ile Sokrates arasında başlayan ve günümüze değin devam eden kadim bir tartışmaya yol açar. Bu yazının asıl amacı ölçü-insan önermesi temelinde başlayan bu tartışmanın temel iddialarını gözden geçirerek, önermenin asıl vurgusunu ortaya çıkarmaya çalışmaktır.

Anahtar Kelimeler: Ölçü, İnsan, Ölçü-İnsan, Görecelik, Protagoras

Abstract

Man Who Is the Measure of All Things

The saying “Man is the measure of all things” [man-measure/homo mensura], rather than being an epistemological assertion, has a resonance which disturbs the mind like a moral imperative, but also keeps oneself away from modesty. Numerous interpretations are made on what Protagoras intended to mean by this expression. However, what is certain is that, in the intellectual history of mankind only by means of this expression it became possible that human being advanced to become the authority of criterion by means of placing a radical distance to itself. Consequently, man rendered himself and thus thought itself the subject matter of philosophical criticism.

Protagoras was born in Abdera where the governing intellectual atmosphere was determined by the radical separation from myth, which started with the philosophers of Miletus and continued with Eleatic philosophers. Changing historical and social conditions make turning of intellectual endeavor from nature to human inevitable because the phenomenal world of the philosophers of nature, and the principle and measure of this world do not meet the requirement of explaining the human nature and the sphere of values. Thus, Protagoras' proposal of man-measure becomes the key proposal for an intellectual transformation projected in the spheres of being, knowledge and the totality of values. In addition, the question on the status of the “man” which is the measure, the question whether it is the individual or the species, results in the archaic discussion which starts between Protagoras and Socrates, and continues until today. The main purpose of this paper is to manifest the essential emphasis of the man-measure statement through reviewing main claims of this discussion which is grounded on this statement.

Keywords: Measure, Man, Man-measure, Relativity, Protagoras.

Kaynakça

- Aristoteles, (1996). *Metafizik*. çev. Ahmet Arslan. İstanbul: Sosyal Yayınları.
- Avcı, Nil, (2017). "William James'in Felsefesinde Öznelerarasılık Kavramının Arend ve Rorty'nin Fikirleri Dolayısıyla Araştırılması". *Felsefe Dünyası*, Sayı 65, 216-239.
- Capelle, Wilhelm. (1995). *Sokrates'ten Önce Felsefe II*, çev. Oğuz Özgül. İstanbul: Kabalcı Yayınevi.
- Durmaz, Nihat. (2020). "Theaitetos Diyalogunda Platon ve Protagoras Arasındaki İlişkiye Dair Bir Değerlendirme", *Felsefe & Teoloji*, Sayı 35, 56-70.
- Empiricus, Sextus. (2017). *Kuşkuculuk. Phyrhonculuğun Ana Hatları*, çev. M. Kaya Sütçüoğlu. İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Guthrie, William Keith Chambers, (2017). *Yunan Felsefe Tarihi III Beşinci Yüzyıl Aydınlanması: Sofistler ve Sokrates*. Çeviren: Sabri Gürses. İstanbul: Kabalcı Yayıncılık.
- Guthrie, W.K.C. (2021). *Yunan Felsefe Tarihi 3*, çev. Sabri Gürses. İstanbul: Kabalcı Yayınevi.
- Hartung, Gerald. (2018). *Philosophische Anthropologie*. Stuttgart: Philipp Reclam.
- Hegel, G.W.F. (1996). *Vorlesungen über die Geschichte der Philosophie I. Auf der Grundlage der Werkausgabe von 1832–1845 neu edierte Ausgabe*, Bd. 18. Frankfurt/Main.
- Jaeger, Werner. (2011). *İlk Yunan Filozoflarında Tanrı Düşüncesi*. İstanbul: İthaki yayınları.
- Kranz, Walter. (1984). *Antik Felsefe. Metinler ve Açıklamalar*, çev. Suad Y. Baydur. İstanbul: Sosyal Yayınları.
- Leartius, Diogenes. (2013). *Ünlü Filozofların Yaşamları ve Öğretileri*, çev. Candan Şentuna. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Nestle, W. Vom (1940). *Mythos zum Logos*. Stuttgart.
- Neumann, Alfred.(1938). "Die Problematik des Homo-Mensura Satzes", *Classical Philology*, Oct., 1938, Vol. 33, No. 4 (Oct., 1938), 368-379.
- Peters, F. E. (2004). *Antik Yunan Terimleri Sözlüğü*, çev. Hakkı Hünler. İstanbul: Paradigma Yayınları.
- Platon. *Diyaloglar*. (2010). Haz. Mustafa Bayka, İstanbul: Remzi Kitabevi.
- KreSchippa, Edward. (2003). *Protagoras and Logos: A Study in Greek Philosophy and Rhetoric*. University of South Carolina Press.
- Thomson, George. (1988). *İlk Filozoflar*, çev. Mehmet H. Doğan. İstanbul: Payel Yayınları.
- Versenyi, Laszlo. (2010). *Sokrates ve İnsan Sevgisi*, çev. Ahmet Cevizci. İstanbul: Gündoğan Yayınları.
- Zeller, Werner (2017). *Grek Felsefesi Tarihi*, çev. Ahmet Aydoğan. İstanbul: Say Yayınları.